

Araştırma Makalesi

Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumlarının Etkinliği¹

Rabia DAL²

ORCID ID: 0000-0003-1880-531X

Nurcan TEMİZ³

ORCID ID:0000-0001-9143-3845

DOI: 10.54752/ct.1280837

Öz: Yoksulluk, dünya ülkelerini olumsuz olarak etkileyen ve etki alanının genişlemesi nedeniyle mücadele edilmesi gereken büyük bir sorundur. Yoksulluk sorununa müdahalede bulunulmaz ise kronik bir hal alıp toplumun büyük bir çoğunluğu üzerinde etkisini hissettirecektir. Yoksulluk sorunu ile mücadele şekilleri zamanla değişiklik göstermiş olsa da amaç hiç değişmemiştir. Günümüzde yoksullukla mücadelede etkin rol üstlenen devlet aktörleri bulunmaktadır. Bu çalışmada bu aktörler içerisinde sosyal yardım kurumlarına ve bu kurumların yapmış olduğu sosyal yardımlara değinilmiştir. Sosyal yardım harcamalarının yoksulluk oranı üzerindeki etkisini ölçebilmek amacıyla zaman serisi analizi yapılmıştır. Bu

¹ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Nurcan TEMİZ’in danışmanlığında Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı’nda Rabia DAL tarafından hazırlanan “Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumlarının Etkinliği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, rbd.l.bjk@gmail.com,

³ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, nurcantemiz@mersin.edu.tr,

DAL R., TEMİZ.N. (2023) “Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumlarının Etkinliği”, Çalışma ve Toplum, C.2, S.77. s. 1287-1322

Makale Geliş Tarihi:29.08.2022 - Makale Kabul Tarihi: 09.01.2023

analizlerde Gauss 21 ve Eviews 12 paket programları kullanılmıştır. Çalışmada uygulanan zaman serisi analizi ile yoksulluk oranı ve sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı, sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payı arasında uzun dönemli tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal Yardım, Yoksullukla Mücadele, Zaman Serisi Analizi, Nedensellik İlişkisi, Eşbütünlük Testi.

Effectiveness of Social Assistance Institutions for Struggling With Poverty in Turkey

Abstract: Poverty is a major problem that negatively affects the world's countries and needs to be tackled due to the expansion of its sphere of influence. If the problem of poverty is not intervened, it will become chronic and have an impact on the majority of the society. Although the ways of struggling with the poverty problem have changed over time, the purpose has never changed. Today, there are state actors that play an active role in struggling with poverty. In this study, among these actors, social assistance institutions and the social assistance provided by these institutions are mentioned. In order to measure the effect of social assistance expenditures on the poverty rate, time series analysis was performed. Gauss 21 and Eviews 12 software package were used in these analyzes. With the time series analysis applied in the study, it was revealed that there is a long-term one-way causality relationship between the poverty rate and social assistance expenditure, the number of households benefiting from social assistance, and the share of social assistance expenditure in national income.

Keywords: Poverty, Social Assistance, Struggling With Poverty, Time Series Analysis, Causality Relationship, Cointegration Test.

Giriş

Uluslararası kaynaklarda ilk kez 1901 yılında Seebohm Rowntree tarafından yapıldığı kabul gören yoksulluk tanımına göre, yoksulluk, bireyin hayatta kalabilmesi için asgari ölçüde yeme, içme, barınma gibi temel gereksinimleri

karşılıyamadığı durumu olarak belirtilmektedir (Alcock, 1997: 7). Küresel ölçekte etkisini hissettiren yoksulluk kavramını oluşturan nedenlerin belirlenmesi, mücadele araçlarının belirlenmesinde önemli bir etkidir. Önceleri yoksullukla mücadele etmek için yardım severlik düşüncesi ile yapılan aile içi yardımlar ve bireysel yardımlar yeterli iken yoksul insanların sayısının günden güne artış göstermesi yoksullukla mücadelede kurum gerekliliğini getirmiştir.

Yoksulluğun derinleşmesini ve kronik yoksulluk halini almasını önlemek, gelir dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldırmak ve insanlara fırsat eşitliği sunmak yoksullukla mücadelenin temel amaçları arasındadır (Daşlı, 2018: 530). Devletin uyguladığı sosyal politika; sosyal güvenlik, sosyal koruma içeren ve kişileri risklere karşı koruyan, ülkede sosyal adaletin sağlanmasını amaçlayan sistemdir. Vatandaşları risklere karşı koruma amacı taşıyan sosyal güvenliğin primli ve primsiz rejim yöntemi bulunmaktadır. Primli rejim sosyal sigortalardan, primsiz rejim sosyal yardım ve sosyal hizmetten oluşmakta ve sosyal güvenliğin amacını yerine getirmek için yöntem olarak kullanılmaktadır (Çimen, 2021: 20).

Yoksullukla mücadele yöntemlerinden sosyal yardımlar, muhtaç durumdaki kişileri karşılıksız olarak muhtaçlıktan kurtarmayı amaçlamaktadır. Türkiye'de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), Sosyal Güvenlik Kurumu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Belediyeler yoksullukla mücadelede faaliyet gösteren sosyal yardım kurumlarındandır.

Sosyal yardım kurumları tarafından sunulan yardımların büyük çoğunluğu, 3294 sayılı Kanun ile kabul edilen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) kanalıyla gerçekleştirilmektedir. Yapılan yardımlar ile amaçlanan, yardımlaşma ve dayanışma düşüncesini artırmaktır (Buğra, 2018: 205).

Sosyal yardım, devlet aktörleri tarafından SYDTF kanalıyla muhtaç ve yoksul bireylere sunulmaktadır. Bu çalışmada yoksullukla mücadele araçlarından biri olan sosyal yardımlar kapsamında, sosyal yardım tutarı, sosyal yardımdan faydalanan kişi sayısı ve sosyal yardımların milli gelir içerisindeki payı ele alınmaktadır. Literatür taramalarında yer alan sonuçlar doğrultusunda da görülüyor ki sosyal yardım ve yoksulluk arasındaki ilişki çok boyutlu şekilde incelenmemiştir. Bu çalışmada yoksulluk oranı ile sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı ve milli gelir içindeki sosyal yardım harcama payı arasındaki ilişki incelendiği için, çalışmanın çok boyutlu bir özellik taşıdığı ve bu yönü ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada yoksulluk oranı ve yoksullukla mücadele amacıyla yapılan sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı ve sosyal yardımın milli gelir içindeki payına ait veriler doğrultusunda zaman serisi analizi yapıp değişkenlerin birbirlerine etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın teorik kısmında yoksulluk kavramına, yoksulluğun nedenlerine, yoksullukla mücadele politikalarına; uygulama kısmında ise sosyal yardım harcamalarının yoksulluk oranı üzerindeki etkisini ölçebilmek amacıyla zaman serisi analizine yer verilmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak yoksulluk oranı ve bağımlı değişken olarak da sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısının milli gelir içerisindeki payı yer almaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin yönünü tespit edebilmek için Granger nedensellik testi ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan testlere ve testlere ait analiz sonuçlarına yöntem kısmında yer verilip sonuç ve değerlendirme kısmı ile çalışma son bulmaktadır.

Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk olgusu yaşanan döneme, yaşam sürülen yerin yapısına göre değişik kavranabilmekte veya çözüm yöntemlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Yoksulluk olgusunun temelinde, insanın yoksun olması yer almaktadır. Muhtaç ve yoksun durumda olan insanların yoksullukla mücadele edebilmeleri için üretilen müdahale araçları, müdahale şekilleri değişse de temelinde yatan sorunlar geçmişten bu yana değişmemiştir. Yoksulluktan kaynaklı sorunlar ve hissedilen yoksunluk yani mahrumiyet duygusu, uygulanacak olan müdahale araçları için önem teşkil etmektedir (Atatanır, 2019: 25).

Yoksulluk dar anlamda gıda, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlara erişememek iken geniş anlamda, bireyin toplum refah göstergelerinden olan sağlık, eğitim hakkının olmaması veya sınırlı olmasıdır. 19. yüzyılda İngiltere'de yoksullukla ilgili yapılan çalışmada yoksulluk, bireyin (yoksun kişinin) hayatını sürdürebilmesi için yeterli kaynağa sahip olamaması biçiminde tanımlanmıştır (George, 2004: 62-66). Dünya Bankası, yoksulluğu daha çok parasal gelir yönünden ele alıp asgari gelir seviyesine ulaşamama durumu olarak nitelendirmektedir (World Bank, 2009: 1). Oscar Lewis'in değerlendirmesine bakıldığında 'yoksulluk kültürü' kavramına değinilmekte ve bu kültürün kuşaktan kuşağa geçeceğine inanılan bir yaşam tarzı olduğuna dikkat çekilmektedir. Yoksulluk kültürü, bireyde ileriye yönelik kariyer

beklentisi bırakmayan, harcamalarını en fazla temel ihtiyacına göre yapması gerektiğini düşündüren bir etki yaratmaktadır. Bu kültür, bireyde dışlanma duygusunu ve çaresizliği hissettiren durumu da barındırmaktadır (Mohan, 2011: 10).

Yoksulluk, bir tek maddi yoksunluk değil, aynı zamanda bireyin temel insani ihtiyaçlardan da yoksun olması anlamına gelmektedir. Bireyin yoksul kalma süresi uzadıkça yetenekleri körelmekte ilerleyen süreçte yetenekleri ortadan kalkmakta, bireyin umutları azalmaktadır (Temiz, 2008: 61,64).

Kişinin veya hanede yaşayan kişilerin yaşamlarını sürdürebileceği asgari gelirden mahrum olması mutlak yoksulluk olarak ifade edilir (Warr, 2006: 280). Mutlak yoksulluk, gıda yaklaşımı veya temel ihtiyaç yaklaşımına göre belirlenmektedir. Gıda yaklaşımında sadece gerekli gıda maddeleri belirlenmekte ve belirlenen maddeler neticesinde gıda sepeti oluşturulmaktadır. Gıda maddelerinin bulunduğu sepetin maliyeti belirlenmekte ve belirlenen bu maliyet gıda yaklaşım sınırını oluşturmaktadır. Gıda yaklaşımının sınırı da 'açlık sınırı' olarak ifade edilmektedir (TUSİAD, 2000: 96).

Temel ihtiyaç yaklaşımına göre sadece minimum gıda harcamasının yanında giyinme, ısınma, barınma gibi ihtiyaçlar da hesaplanmakta ve bu yaklaşıma göre belirlenen sınır ise 'yoksulluk sınırı' olarak tanımlanmaktadır (Ak, vd., 2018: 20). Dünya Bankası, Satın Alma Gücü Pariteleri (SAGP)' ne göre 2015 yılı itibariyle uluslararası yoksulluk sınırı günlük kişi başı 1.90 dolar olmuştur (World Bank, 2022: 54; Yüksel Arabacı, 2019: 126). Uluslararası günlük kişi başı yoksulluk sınırını 1.90 dolar olarak belirleyen Dünya Bankası, refah düzeyi orta ve yüksek olan ülkelerde tamamlayıcı mutlak yoksulluk sınırı belirleme gereksinimi duymuştur. Tamamlayıcı sınırlar ile günlük 1.90 dolar üzerinde gelire sahip olduğu halde bulunduğu ülkede temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlanan kişiler de istatistiklere yansiyabilecektir. Alt ve orta gelir grubu ülkelerin günlük kişi başı yoksulluk sınırı 3.20 dolar, üst-orta gelir grubu ülkelerin günlük kişi başı yoksulluk sınırı 5.50 dolar ile mutlak yoksulluk sınırları oluşturulmuştur (Jolliffe ve Prydz, 2016: 33; Albayrak, 2022: 74).

Birey asgari geçim düzeyine erişebilse de yaşadığı toplum içerisinde kendisini iyi hissedeceği bir gelire sahip olamayabilir. Bireyin toplum refah seviyesinin altında kaldığı bu durum görel yoksulluk halidir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2010). Yoksul birey ile ortalama gelire sahip birey arasındaki ihtiyaç ve harcama konusunda farklılık yaşanabilir. Bu farklılıktan kaynaklı yaşanan adaletsizlik kişide mutlak yoksulluk durumunu oluşturmasa da görel olarak yoksulluk durumunu ortaya çıkarabilir (Yaşar ve Taşar, 2019: 122).

Yoksulluk olgusunu ve yoksulluğun ölçülmesine ait değerleri genişleterek katkı sağlayan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda ilk kez 'İnsani Yoksulluk' kavramını kullanmıştır (Gündoğan, 2008: 44). Raporunda, kişinin yaşamını devam ettirmesi için gerekli olan asgari gelirin yanı sıra sağlık hizmetlerine, temiz suya, eğitim hizmetlerine, fırsatlara erişebilmesinin de gerekli olduğu ifade edilmiştir. Kişinin bu erişimlerden mahrum olması insani yoksulluk olarak tanımlanmaktadır (Ak vd., 2018: 22).

Yoksulluğun Nedenleri

Birbiriyle bağlantılı ve birden fazla nedenleri olan yoksulluk kavramı, yaşanan ülkeye, o ülkenin ekonomisine, ülkenin gelişmişlik seviyesine göre farklılık gösterebilir. Her bölgede farklı çalışma koşullarının bulunması, toplumsal yapı, hanede yaşayan kişilerin farklı eğitim seviyelerinde olması yoksulluğun birden fazla nedeninin olduğunun ve bu nedenlerin birbirini etkilemekte olduğunun bir göstergesidir (Şenses, 2001: 146). Bu bağlamda, gelir adaletsizliği, eğitimsizlik, dışlanma, cinsiyet temelli ayrımcılık ve ekonomik kriz gibi unsurlar da bireyi yoksulluğa sürükleyen ana etkenler arasında gösterilebilir.

İnsanın var olduğu her dönemde zengin ve yoksul ilişkisi var olmuştur. Ancak, toplumda belirli kesimin çok zengin, refah içerisinde yaşaması, diğer kesimin ise insan onuruna yaraşmayan bir yaşam sürdürmeye çalışması kabul edilebilir bir durum değildir. Kapitalist bir sistem içerisinde zenginin daha da zengin olduğu toplum yapısında gelirin adil bölüşümü neredeyse mümkün değildir. Gelirdeki adil olmayan bölüşüm yoksulluk sorununu ortaya çıkarmaktadır. Gelir adaletsizliği neticesinde geliri düşük bireylerdeki eğitim düzeyinde, kültür seviyesinde geliri yüksek bireylere göre fark oluşmakta ve yaşam standardında düşüş meydana gelmektedir. Bunların yanında hane halkının yetersiz beslenmesi ve barınma sorunları da görülmektedir. Gelir düzeyi düşük ve gelir düzeyi yüksek bireyler arasında artan gelir adaletsizliği olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır. Düşük gelire sahip olan ve ihtiyaçlarını karşılayamayan bireylerde bir süre sonra hırsızlık, insanlara karşı saldırganlık duyguları ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2007: 579-580).

Düşük gelire sahip bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanırken eğitim ihtiyacına maddi kaynak ayıramayabilir. Eğitim hakkına erişemeyen yoksul bireylerde yoksulluk kalıcı hale gelebilir ve gelecek nesillerde de devam edebilir. Bireyin eğitimsiz kalması, bireyin ülkeye sağlayacağı katkıyı azaltacağından yoksul bireyin ülke ekonomisine de katkısını azaltmaktadır

(Erikli, 2016: 287). Eğitim seviyesi yüksek birey işsizlikle karşı karşıya kaldığında eğitimsiz bir insana nazaran kendisini daha güvende hissedebilir ve yoksullukla baş edebilir. Çünkü eğitim seviyesi yüksek bireyin iş bulma imkanı eğitimsiz bireyle kıyaslandığında daha fazladır. Eğitim seviyesi, bireyin işsiz kalmasında büyük bir etken ve bu etken bireyi yoksullukla karşı karşıya bırakmaktadır (Machin ve McNally, 2006: 9).

Yoksul duruma düşen birey aynı zamanda dışlanmayla da mücadele etmeye çalışmaktadır. Sosyal dışlanma yoksulluğu da kapsayan şemsiye bir kavramdır. Fakat yoksul olmadığı halde dezavantajlı kesimde yer alan bir insan da kendisini dışlanmış da hissedebilir. Yoksulluk sadece gelirden mahrum olmak değil yapabilirlikten de yoksun olmaktır (Atkinson, 1998: 9; Sen, 2000: 4-5).

Yoksun birey yaşadığı dışlanma, cinsiyetinden dolayı gördüğü ayrımcılık veya çevre etmenlerden dolayı yoksullukla karşılaşsa da ekonomik krizden ötürü oluşan yoksulluğun etkisi daha sarsıcı olabilmektedir. Beklenmeyen bir zamanda ortaya çıkan ve ülke ekonomisini, ülkede faaliyette bulunan firmaları etkileyen şiddetli durum ekonomik kriz olarak ifade edilmektedir (İncedal, 2013: 36). Yaşanan ekonomik kriz ülke ekonomisini sarsmakta ve insanlar işsizlikle ve neticesinde yoksullukla karşı karşıya kalmaktadır. Ekonomik kriz döneminde küreselleşmenin de etkisiyle özelleştirme, maliyeti azaltmak amacıyla nitelik yönü zayıf insanlar işten çıkarılmış ve işsiz sayısı büyük ölçüde artmıştır. Dolayısıyla işsiz kalan insanlar aşırı yoksulluk sınırını oluşturmuştur (ILO, 2018: 2; Brinkerhoff ve Goldsmith, 2003: 685).

En çok yoksul kesimi vuran kriz karşısında insanlar muhtaçlığını giderebilmek için yardımlara yönelmektedir. Sosyal güvenlik sistemi içerisinde yer alan ve primsiz sistem içerisinde değerlendirilen sosyal yardım yoksullukla mücadele araçlarındandır (Yıldırım, 2018: 107).

Yoksullukla mücadelede nasıl bir yol izleneceğinin belirlenmesi aşamasında yoksulluğun nedenlerinin bilinmesi önemlidir. 1945'li yıllardan sonra yoksulluğun yapısal sebeplere dayandığı görüşü benimsenirken 1980'li yıllardan sonra yapısal uyum süreci ile yoksulluğun bireysel sebeplere de dayandığı görüşü benimsenmektedir. Yoksulluğun bireysel sebebe dayandığının düşünülmesindeki görüşe göre mücadele aracı olarak hayırseverlik ve insani duygular söz konusudur. Yoksulluğun yapısal sebeplere dayandığının düşünülmesindeki görüşe göre mücadele aracı olarak insan onuruna yaraşır hayatın herkesin hakkı olduğu düşüncesi, devlet aktörlerinin müdahalesiyle gerçekleşmektedir (Özsoy ve Karataş, 2020: 223-224).

Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Politikaları

Yoksullukla mücadele, yoksulluk sorununu azaltmayı hatta ortadan kaldırmayı amaçlayan politikaları bünyesinde barındıran kavramdır. Yoksullukla mücadele, yoksulluğun derinleşmesini ve uzun süre etkisini hissettirip yoksulluğun kronik yoksulluk halini almasını engellemeyi, gelir dağılımındaki adaletsizliği ortadan kaldırmayı, insanların fırsatlara eşit bir şekilde erişebilmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Daşlı, 2018: 530).

Yoksullukla mücadelede uygulanan iki ana politika mevcuttur. İlki 1945-1980 yılları arasında yer alan sosyal güvenliğin temel alındığı doğrudan mücadele politikalarıdır. Diğerisi ise küreselleşmenin de etkisi ile artan işsizlik sorununu azaltıp ekonomik kalkınmayı amaçlayan dolaylı mücadele politikalarıdır (Özsoy ve Karataş, 2020: 223-224). 1980'lere kadar üretim ilişkisi içerisinde gelir eksikliği temel alınmıştır. 1980'lerden sonra sorunun sadece ekonomiden kaynaklanmadığı, sorunun kültürel ve sosyal açıdan da ele alınması gerektiğini öngören anlayış halini almıştır (Atatanır, 2019: 79). Yoksullukla mücadelede kullanılan doğrudan mücadele politikaları, eğitim, sağlık, barınma, yeme, içme gibi temel ihtiyaçların sağlanmasına yönelik somut programlar ve yardımları ele almaktadır (Şenses, 2001: 219). Doğrudan mücadele politikası için, dolaylı mücadele politikalarının eksiklerini tamamlıyor veya etkinliğini hissettiriyor denilse de yoksullukla mücadelede önemli bir yere sahiptir (Daşlı, 2018: 531).

Yoksullukla mücadelede doğrudan yaklaşıma yapıcı eleştiriler geldiği gibi yıkıcı eleştiriler de gelebilmektedir. Sosyal yardım alan kişilerin çalışma oranlarında azalma görülmesi, aldıkları yardımı maddi güvence kaynağı olarak gördüğünü göstermektedir. Yapılan yardımları gelir kaynağı olarak gören yoksul bireylerin varlığı da refah devletinin düşünce yapısına ters olmaktadır (Atatanır, 2019: 81). Yoksullukla mücadelede kullanılan dolaylı mücadele politikaları ilk 1950'lerde kalkınma iktisatçıları tarafından savunulmuş olsa da 1980'li yıllarda neoliberal iktisatçıların gündeme getirmesi ile duyurulmuştur. Dolaylı yaklaşım ile mücadele aracı sanayileşmenin büyümesi, yatırımların artırılması ve beraberinde de ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesidir. Ekonomik büyüme gerçekleştiğinde yoksul kesimin gelir durumunun iyileşeceği ve insan onuruna yaraşır bir hayat sürdüreceği düşüncesi mevcuttur. Neoliberal görüşe göre yoksulluğun kısa sürede çözülemeyeceği uzun sürede ekonomik büyüme ile çözüleceği, bundan dolayı yoksulluk sorununa kısa dönem için politika üretmeye gerek olmadığı düşüncesi benimsenmektedir (Daşlı, 2018: 531).

Türkiye Cumhuriyeti, 1950’li yıllarda yoksullukla mücadeleyi, köylü yoksulluğu denilen kısıtlı kaynaklar ile hayırseverlik düşüncesine ve gönüllü kişilerin eline bırakmıştır. 29 Mayıs 1950 yılında Halide Edip Adıvar, Beveridge Raporu’na ithafta bulunarak yaptığı meclis konuşmasında, yoksul olarak doğan veya sonradan yoksul olan kişilerin korunmasını vurgulamıştır. 1955 yılında sigortalılar için tedavi hizmetleri ‘Hastaneler Talimatnamesi’ ile hak olarak kabul edilmiştir. Sigortası olmayan yoksul kişiler için ise tedavi hizmetleri ‘Fakrühâl Kâğıdı’ ile sağlanmıştır. Bu dönemde ‘yersiz yurtsuz yurttaşların’ arsa sahibi olabilmeleri için belediyelere arsa verme yetkisi sağlanmıştır (Buğra, 2018: 188-191). Türkiye’de 1960’lara kadar hayırseverlik düşüncesine sahip olan yoksullukla mücadele politikaları 1960 yılından sonra yerini sosyal devlet anlayışına bırakmıştır. Türkiye’de yoksullukla mücadelede çözüm yolu ekonomik büyümeyi artırma şeklinde iken uzun vadede istihdam sağlamada ve gelir dağılımında başarı gösterememiştir. Mücadele aracı olarak dolaylı yaklaşımın beraberinde doğrudan yaklaşımlar ile müdahale amacıyla önlemler alınmaya devam edilmektedir (Özsoy ve Karataş, 2020: 223-224).

Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal hukuk devleti hükmüne vurgu yapılan, vatandaşlık hakkının ön planda tutulduğu 1960-1970’li yıllarda sosyal yardım kapsamında “2022 Sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” tartışılmaya başlanmıştır. Modern anlamda sosyal yardım uygulaması sayılan kanun 1976 yılında yürürlüğe girmiştir (Mevzuat,2022). 1980’li yıllarda ülkede yaşanan ekonomik sorunlara, sosyal adalete, adaletsiz gelir dağılımı sorununa çözüm amacıyla 1986 yılında yürürlüğe giren “3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu” oluşturulmuştur (Mevzuat,2022; Özsoy ve Karataş, 2020: 223).

2000’li yıllar ülkede ciddi dönüşümlerin başlangıcı olduğunun göstergesidir. Yoksulluk ve sosyal hak kavramlarının gündemde olduğu bu dönemde yoksullukla mücadelede siyasi etkinliğin arttığı görülmektedir. Yoksullukla mücadele amacıyla ‘Sosyal Riski Azaltma Projesi’ ile Şartlı Nakit Transferi, Dünya Bankası bünyesinde 2001 krizinin etkisini hafifletmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu proje ile ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine nakit desteği, 0-6 yaş arasındaki çocukların düzenli sağlık kontrolü için çocukların ailelerine nakit desteği sağlanmıştır (Özsoy ve Karataş, 2020: 224).

Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında da küresel olarak artan yoksulluğun azaltılması için mücadele edilmesi gerektiği, insana

yakışır hayat sürdürebilmenin ekonomik kalkınma ve verimli iş imkânları ile mümkün olabileceği ifadeleri yer almaktadır (UNDP, 2022: 93).

Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumları

Sosyal yardım kurumlarının muhtaç kişilere karşılıksız olarak sunduğu sosyal yardım uygulamaları yoksullukla mücadele araçlarındandır. Geçmişte yer alan aile içi yardımlaşma, hayırseverlik düşüncesi, vakıf kültürü şimdiki sosyal yardım kurumları ile aile birliğinin sağlanması, sosyal refahın artırılması amacını taşımaktadır. Amaca yönelik 396 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Aile Araştırma Kurumu, Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Daha sonra ise 5256 sayılı kanunla 2004 yılında Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.

1983 yılında 2828 sayılı kanunla Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu sosyal hizmetleri tek çatı altında toplamıştır. 1986 yılında 3294 sayılı Kanun ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu sosyal yardıma yönelik çözümler üretmek amacıyla kurulmuştur. 1997 yılında 571 sayılı KHK ile engellilere düzenli şekilde yardım sağlanabilmesi amacıyla Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuş ve 2005 yılında 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile kapsamı genişletilmiştir.

2011 yılı 633 sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde birleştirilmiştir.

2018 yılı Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemine geçiş sürecinde 703 sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilmiş Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı oluşturulmuştur. Bakanlığın görev ve yetkileri 1 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile belirlenmiştir. 2021 yılında ise Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde bazı değişikliklere gidilmiştir. 21 Nisan 2021 Tarihli 31461 Sayılı Resmi Gazetede alınan karar ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olarak iki ayrı bakanlık oluşturulmuştur (ASHB, 2022).

SYDTF kanalıyla yoksullukla mücadelede yoksul kişilere yönelik tedbirler alınmaktadır. Muhtaç kişilerin hiçbir sosyal güvencesi olmasa da hastanedeki tedavilerinin sağlanabilmesi amacıyla 1992 yılında Yeşil Kart

uygulaması başlamıştır. 2012 yılında ise bu uygulama, Genel Sağlık Sigortası (GSS) kapsamına alınarak, sosyal devlet anlayışının gereği, sağlık alanında sunulan bir hizmet haline dönüşmüştür (İncedal, 2013: 73).

Yoksullukla mücadelede sosyal yardım kurumlarının sunduğu sosyal yardımları kimlerin alacağı, oluşturulan yardım şartlarına göre belirlenmekte ve kişinin muhtaçlığının giderilmesi amaçlanmaktadır. Muhtaç kişinin sosyal açıdan dışlanmasını önlemek, ekonomik açıdan isteklerine erişebilmesini sağlamak amacıyla yardım verilecek kişilerin seçimine dikkat edilmesi gerekmektedir (Özsoy ve Karataş, 2020: 224).

Sosyal yardım başvuruları, 2010 yılı öncesinde kâğıt üzerinden gerçekleştirilirken 2010 yılı sonrası işlemler elektronik ortamda gerçekleşmektedir. 22 farklı kurumdan gelen verilerin bütünleştirildiği bir sistem olan Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS) ile yardıma başvuran kişinin bilgilerine ulaşılmaktadır. Amaç kısa sürede doğru bilgiye ulaşmak ve bunu düşük maliyetle yapmaktır (ASPB, 2017: 12-13).

2021 yılı itibarıyla Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) 43 tane sosyal yardım programını aile yardımı, eğitim yardımı, sağlık yardımı, barınma-gıda yardımı, engelli-yaşlı yardımı, proje destekleri kapsamında yürütmektedir. ASHB’nın yanında Vakıflar Genel Müdürlüğü, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Belediyelerin de yürüttüğü sosyal yardım programları bulunmaktadır (ASHB, 2022 Faaliyet Raporu).

Literatür İncelemesi

Türkiye’de yoksulluk, yoksulluk oranı ve sosyal yardım ile ilgili literatürde çok sayıda çalışma bulunmasına karşın yoksulluk oranının, sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan kişi sayısı ve sosyal yardımın milli gelir içerisindeki payı ile ilişkisini gösteren çalışmalara rastlanamamıştır. Bu çalışmada yoksulluk oranı ve yoksullukla mücadelede araçlarından olan sosyal yardımın gerçekleştirilmesi için yapılan sosyal yardım harcaması, yapılan sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı ve sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payı incelenmiştir. Bağımlı değişken olan yoksulluk oranının artışında veya azalışında, bağımsız değişkenlerden olan sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı ve milli gelir içindeki sosyal yardım harcamaya payının karşılıklı etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışmada yoksullukla mücadele aracı olan sosyal yardımın çok boyutlu bir şekilde ele alınması ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir

Taşçı (2008), yapmış olduğu çalışmasında 1980 sonrası Türkiye için sosyal yardıma yönelik araştırma yapmıştır. Sosyal yardıma yönelik incelemesinde, yasa ve uygulamalar açısından farklılık göstermekle birlikte, sosyal yardımların kimi zamanlar arttığını kimi zamanlar azaldığını ifade etmiştir.

Sarısoy ve Koç (2010), yapmış oldukları çalışmada yoksulluk oranının yüksekliğine ve yoksullukla mücadelenin önemine dikkat çekmektedir. Yazarlar, çalışmalarında yoksullukla mücadelede kullanılan kamu sosyal transfer harcamalarının bazı kesimlerde etkili olduğunu bazı kesimlerde ise etkili olmadığını ifade etmişlerdir. Sosyal transfer harcamalarının etkili olmadığı gözlemlenen kesimlerde Türkiye geneli mevcut yoksulluk oranının da yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan regresyon analizi ile Türkiye genelinde sosyal transfer harcamalarının yoksulluk oranını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ayvaz, Kızılgöl ve Demir 2010 yılında, Türkiye'de 2002-2006 yılları arasında hane halkının yoksulluk oranını belirleyen faktörleri incelemek adına bir çalışma yapmışlardır. Yoksulluk oranı faktörlerini bulmak için hane gelirleri ve tüketim harcamaları dikkate alınmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, hane halkı reisinin yaşının ve eğitim seviyesinin artmasıyla yoksulluk oranının azaldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca hane halkındaki kişi sayısının artmasının yoksulluk oranını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çelikay ve Gümüş (2014), yapmış oldukları çalışmada yoksullukla mücadele araçlarından sosyal harcamaları incelemişlerdir. Sosyal harcamaların 2004-2011 yılları arasında yoksullukla mücadelede etkinliğini ölçmek için statik panel veri analizi uygulanmıştır. Yapılan analizde yoksulluk oranına ait veriler ve sosyal harcama verileri kullanılmıştır. Sosyal harcamaların gayri safı katma değer içindeki payının artması yoksulluk oranının azalmasını sağlamaktadır, yorumu yapılmıştır.

Eroğlu vd. (2017), yapmış oldukları çalışmalarında, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 21 OECD ülkesinin 2004-2011 yılları arasında yapılmış olan sosyal yardım harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini panel veri analizi ile ölçmüşlerdir. Analiz sonucunda, sosyal yardım harcamasının artmasının gelir dağılımındaki eşitsizliği azalttığını ifade etmişlerdir. Çevresel faktörlerin de etkisiyle oluşan gelir dağılımındaki adaletsizlik sosyal yardım ile azaltılabilir, sonucuna ulaşmıştır.

Özaydın ve Yeşilkaya (2020), yapmış oldukları çalışmalarında refah rejimleri içerisinde sosyal yardım istihdam ilişkisini incelemek amacıyla panel veri analizi uygulamıştır. Yapılan çalışmanın amacı istihdam politikalarının sosyal yardımları ne derece etkilediğini ortaya koymaktır. Üç refah devletinin incelendiği çalışmada, 2005-2016 yılları arasında yapılan sosyal yardımlar ile

istihdam arasındaki ilişki panel veri analizi ile değerlendirilmiştir. Sosyal yardım uygulamasının sınırlı şekilde olması, sosyal yardımlar ile istihdam arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar çalışmalarında, yapılan sosyal yardımlar istihdam oranını arttırmamaktadır, sonucuna ulaşmışlardır.

Polat (2020), yapmış olduğu çalışmada hane halkına sosyal amaçlı yapılan transfer harcamalarının gelir dağılımındaki adaletsizliğe etkisini incelemeyi amaçlamıştır. 1996-2018 yılları arasında içinde Türkiye'nin de bulunduğu 36 OECD ülkesinin yer aldığı çalışmada, hane halkına yapılan sosyal amaçlı transfer harcamalarının gelir dağılımındaki eşitsizliği azalttığı, sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada, ülkelerde sosyal amaçlı transfer harcamalarının artırılması, gelir dağılımındaki adaletsizliği önlemeye katkı sağlayacak bir çözüm aracı olarak sunulmuştur.

Özdemir ve İnce (2021), yapmış oldukları çalışmada, yoksullukla mücadelede yapılan aynı ve nakdi yardımların yoksulluğa etkisini ölçmektedir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu 36 OECD ülkesi 2000-2018 yılları arasındaki yer alan sosyal harcamalar/GSYİH oranı ile milli gelirden en düşük pay alan %20'lik grup veri setlerini ele almıştır. Panel Veri analizi neticesinde sosyal yardım harcamaları ve yoksulluk üzerinde çift yönlü ilişki ortaya çıkmıştır. Yani yoksulluk oranı artarken sosyal yardım harcamaları azalmakta, sosyal yardım harcamaları artarken yoksulluk oranları azalmaktadır, yorumu yapılmıştır.

Aydın (2021), yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'de yoksulluk oranlarının bölgesel olarak nasıl dağıldığını veri çözümleme teknikleriyle incelemiştir. Çalışmanın amacı yoksulluk oranları ve gelir dağılımındaki adaletsizlik göstergesi olan Gini katsayısı ile bölgesel analiz yapmak ve çözüm üretmektir. Yoksulluk oranları medyan gelirine göre 26 bölge için sıralanmış ve yoksulluk oranının en fazla olduğu bölge Akdeniz olmuştur. Çalışmada elde edilen sonuca göre; ülke içerisinde artan yoksulluk oranı bazı bölgelerde azalış olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum da yerel politikaların yoksullukla mücadelede etkili olabileceğinin göstergesidir.

Yöntem

Çalışmada yoksullukla mücadelede etkin olan sosyal yardım olgusunun yoksullukla ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Söz konusu ilişkinin araştırılması için yoksulluk oranının sosyal yardım harcaması (SYH), sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı (SYK) ve sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payı (SYH_GSYH) ile ne derece etkileşim halinde

olduğunu incelemek ve değişkenlerin yoksulluk oranını nasıl etkilediğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmada yoksulluk oranı ile sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı ve sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla zaman serisi analizi yapılmıştır. Bu analizlerde Gauss 21 ve Eviews 12 paket programları kullanılmıştır. Zaman serisi analizine başlamadan önce harcamaların ve hane sayısının logaritması alınarak serilerin dönüşümü gerçekleştirilmiştir. Analiz aşamasında kullanılan verilerin logaritması alınarak dönüşümleri yapılmış ve standart hale gelmeleri sağlanmış olup, Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. 2002-2021 yılları arası YO, SYH LOG, SYK LOG, SYH_GSYH değişkenlerine ait veriler.

YILLAR	YO (%)	SYH LOG (%)	SYK LOG (%)	SYH/GSYH (%)
2002	26.96	6.14	6.43	0.50
2003	28.12	6.31	6.04	0.57
2004	25.60	6.52	6.21	0.59
2005	20.50	6.64	6.27	0.67
2006	18.60	6.82	6.26	0.86
2007	16.30	6.93	6.31	1.00
2008	16.70	6.99	6.42	1.03
2009	17.10	7.12	6.40	1.37
2010	16.90	7.11	6.36	1.18
2011	16.10	7.18	6.33	1.18
2012	16.30	7.22	6.41	1.18
2013	15.00	7.32	6.49	1.35
2014	15.00	7.31	6.48	1.38
2015	14.70	7.41	6.48	1.33
2016	14.30	7.51	6.50	1.45
2017	13.50	10.56	6.51	1.15
2018	13.90	10.63	6.54	1.15
2019	14.40	10.74	6.52	1.24
2020	15.00	10.84	6.82	1.42
2021	14.40	10.99	6.77	1.74

Yoksulluk oranlarına ait sayısal değerler, 2002-2005 yılları arasındaki veriler Ensari'nin 2010 yılındaki çalışmasında yer alan TÜİK'e ait verilerden, 2006-2021 yılları arasındaki veriler TÜİK'in internet sitesinde bulunan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması kısmından elde edilmiştir. Sosyal yardım harcaması ve sosyal yardımdan yararlanan hane sayısına ait olan veriler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na ait yıllık olarak yayınlanan 2013-2022 faaliyet raporlarından derlenmiştir. Sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payına ait veriler ise İncedal (2013) tarafından hazırlanan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Uzmanlık Tez'inden alınmıştır.

İlk olarak tanımlayıcı istatistikler sunulmuş, değişkenlerin korelasyon matrisi oluşturulmuş ve incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlıklarının kontrolü için Arttırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır. Birim kökten arındırılan değişkenlerin uzun dönemli ilişkisinin tespiti için Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Analizin son kısmında uzun dönemli ilişkileri test edilen değişkenlere Granger nedensellik testi ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2'de sunulmaktadır. Tablo 2'de Yoksulluk oranı (YO), Sosyal yardım harcaması (SYH), Sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı (SYK), Sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payı (SYH_GSYH) ile gösterilmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

	YO (%)	SYH (%)	SYK (%)	SYH_GSYH (%)
Ortalama	17.46900	7.913778	6.426579	1.117000
Medyan	16.20000	7.201149	6.423414	1.180000
Maksimum	28.12000	10.99034	6.821558	1.740000
Minimum	13.50000	6.138640	6.040004	0.500000
Std. Sapma	4.407451	1.718980	0.177226	0.332267
Çarpıklık	1.488219	1.013899	0.256954	-0.423268
Basıklık	3.862344	2.270495	3.655666	2.462037
Jarque-Bera	8.002349	3.870119	0.578332	0.838356
J-Olasılık	0.018294	0.144416	0.748888	0.657587
Gözlem	20	20	20	20

Değişkenlere ait J-B olasılık değerinin, kritik değer olan 0.05'ten yüksek olması değişkenlerin normal dağıldığını göstermektedir (Demir, 2021: 329). Jarque-Bera olasılık değerleri, YO için 0.018, SYH için 0.144, SYK için 0.74 ve SYH_GSYH için 0.65 olarak hesaplanmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait J-B olasılık değerleri 0.05 kritik değer ile karşılaştırıldığında, bağımlı değişken olan YO'nun dağılımının, normal dağılıma uygun olmadığı, bağımsız değişkenler olan, SYH, SYK, SYH_GSYH değişkenlerinin dağılımının normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir (Yeşilkaya, 2022: 104).

Spearman Korelasyon Testi

Değişkenlerin dağılımının normal dağılıma uygun olmadığı tespit edildiğinde, içsellik ve çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığını ortaya koymak için korelasyon ilişkisi, Spearman ve Pearson korelasyon testleri ile incelenmektedir (Yeşilkaya, 2022: 104).

Bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasındaki yüksek düzeyde ilişki çoklu doğrusal bağlantı sorununa işaret etmekte iken hata terimi ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde olması da içsellik sorununa yol açmaktadır (Yeşilkaya, 2022: 105). Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki 0.90'dan daha yüksek ise çoklu doğrusal bağlantı ve içsellik sorunu söz konusudur denilebilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001).

Tablo 3. Spearman Korelasyon Testi Sonuçları

<i>Korelasyon Katsayısı</i>				
<i>t-İstatistik</i>				
<i>Olasılık</i>				
	YO	SYH	SYK	SYH_GSYH
YO	1.000000 --- ---			
SYH	-0.596001 -3.149027 0.0056	1.000000 --- ---		
SYK	-0.667731 -3.805659 0.0013	0.770792 5.133043 0.0001	1.000000 --- ---	
SYH_GSYH	-0.857304 -7.065176 0.0000	0.571158 2.952120 0.0085	0.761684 4.987352 0.0001	1.000000 --- ---

Bağımsız değişkenler arasında gerçekten bir ilişkinin var olması çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açmaktadır. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin düşük düzeyde olması, çoklu doğrusal bağlantı sorununun önüne geçmektedir. Çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığı, incelenen bağımsız değişkenlerin katsayılarının büyük olmasına, test istatistik değerlerinin küçük çıkmasına dolayısıyla anlamsız ilişkilere sebep olabilmektedir. Spearman Korelasyon testi sonucuna göre; bağımsız değişkenlerin korelasyon katsayıları (r), 0.90'dan büyük ise bu durum çoklu doğrusal bağlantı sorununa işaret etmektedir (Bahçecitapar ve Aktaş, 2017: 1351-1354). Yapılan Spearman Korelasyon test sonucuna göre korelasyon katsayı değerleri; -0.59, -0.66, 0.77, -0.85, 0.57, 0.76 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu değerler 0.90 dan küçük olduğu için çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamaktadır. Analiz neticesinde sorunun bulunmaması, değişkenlerin birbirinden bağımsız olduğu, güven aralığının normal düzeyde olduğunu ifade etmektedir.

Hata Terimine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Hata teriminin dağılımının normal dağılıma uygun olup olmadığına karar verebilmek için, Tablo 4'teki J-B değerine bakılır. Değişkenlere ait J-B değerleri, hata payı olan 0.05 değerinden büyük olursa verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilir.

Tablo 4. Hata Terimine İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

	HATA TERİMİ	SYH	SYK	SYH_GSYH
Ortalama	4.97E-15	7.913778	6.426579	1.117000
Medyan	-0.409977	7.201149	6.423414	1.180000
Maksimum	5.060077	10.99034	6.821558	1.740000
Minimum	-2.609525	6.138640	6.040004	0.500000
Standart Sapma	2.170195	1.718980	0.177226	0.332267
Çarpıklık	0.922369	1.013899	0.256954	-0.423268
Basıklık	3.083321	2.270495	3.655666	2.462037
Jarque-Bera (J-B)	2.841669	3.870119	0.578332	0.838356
J-Olasılık	0.241512	0.144416	0.748888	0.657587
Gözlem	20	20	20	20

Tablo 4'teki değişkenlerin dağılımı normal dağılıma uyduğu için Pearson Korelasyon testi yapılmıştır. Pearson Korelasyon testi ile içsellik sorununun olup olmadığı kontrol edilmiştir.

Pearson Korelasyon Testi

Değişkenlere ait Pearson korelasyon matrisi Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5. Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

Korelasyon Katsayısı t-İstatistik Olasılık				
	Hata Terimi	SYH	SYK	SYH_GSYH
Hata Terimi	1.000000 --- ---			
SYH	-0.031579 -0.134045 0.8949	1.000000 ----- -----		
SYK	0.013534 0.057424 0.9548	0.891729 8.359578 0.0000	1.000000 ----- -----	
SYH_GSYH	0.235782 1.029360 0.3169	0.805274 5.762317 0.0000	0.671941 3.849292 0.0012	1.000000 ----- -----

Yapılan Pearson Korelasyon testinde, korelasyon katsayıları incelenmiştir. Değişkenlere ait katsayı değerleri, ilişki düzeyinin sınırı olan 0.90'dan küçük olduğu için hata terimi ile değişkenler arasında içsellik sorunu bulunmamaktadır. Pearson Korelasyon analizi neticesinde içsellik sorununun olmaması, hata terimi ve değişkenlerin etkisiyle oluşabilecek sorunları engellemektedir. Yapılacak tahminlerin olağan şekilde ilerlemesini ve tutarlı sonuç alınmasını sağlamaktadır (Yeşilkaya, 2022: 93).

Trend Testi

Zaman serisi içerisinde değişkene ait değer, uzun dönem aralığında göstermiş olduğu artma veya azalma eğilimine trend denir (Beşel ve Tanır

Kayıkcı, 2016: 52). Zamanla değişim gösterebilecek verilerde, bir dönem önceki verinin bir dönem sonraki veriyi etkilemesi ile trend oluşmaktadır (Öztürk, Eren ve Oral, 2021: 168). Trend analiz yapılmasındaki amaç analizde kullanılan değişkenlerin zamanla nasıl eğilim gösterdiğini tespit etmektir (Beşel ve Tanır Kayıkcı, 2016: 52).

Tablo 6. Trend Testi

	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Olasılık
YO	-0.616226	0.098681	-6.244607	0.0000
SYH	0.252104	0.034050	7.404016	0.0000
SYK	0.025395	0.003745	6.780248	0.0000
SYH_GSYH	0.048045	0.006856	7.008171	0.0000

Tablo 6'da sunulan test sonucunda olasılık değerleri, 0.05 değerinden küçük olduğu için değişkenler trend içermektedir (Beşel ve Tanır Kayıkcı, 2016: 56). Sabit seride büyük değişim gerçekleşmez iken trend içeren seride uzun dönem aralığında ani ve büyük değişimler meydana gelmektedir. Değişkenlere ilişkin seriler trend içerdiği için birim kök (durağanlık) testi yapılırken, ani ve büyük değişim ihtimaliyle sabit ve trendli model sonuçları dikkate alınmıştır.

Birim Kök (Durağanlık) Testi

Zaman serisi analizinde değişkenin birim kök içermesi, rassal olduklarını göstermekte ve değişkenleri durağan hale getirmek gerekmektedir. Zaman serisi analizinde birim kök için uygulanan testler, Dickey-Fuller, Artırılmış Dickey-Fuller, Phillips-Perron şeklinde sayılabilir (Dikmen, 2022: 476). Çalışmada durağanlığın test edilmesi için Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) testi uygulanmıştır.

Birim kök testinde değişkenler durağan yapıya sahip olmaz ise mevcut değişkenlerle sağlıklı sonuçlar elde edilemeyeceği, değişkenlerin arasında sahte ilişki kurulacağı bilinmektedir (Aytekin, 2022: 259). Tablo 7'de değişkenlere ait birim kök testleri verilmiştir. Değişkenlere ait istatistik ve olasılık değerleri sabit ve trendli olarak alınmış, anlamlılık düzeyleri ise %1, %5, %10 olarak verilmiştir.

Tablo 7. Birim Kök (Durağanlık) Testi

YO	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-1.399084	0.8273	-4.532598	-3.673616	-3.277364
Birinci Fark					
YO	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-4.128250	0.0227	-4.571559	-3.690814	-3.286909
SYH	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-1.658991	0.7293	-4.532598	-3.673616	-3.277364
Birinci Fark					
SYH	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-4.311181	0.0162	-4.571559	-3.690814	-3.286909
SYK	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-2.379476	0.3762	4.571559	-3.690814	-3.286909
Birinci Fark					
SYK	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-4.240845	0.0196	-4.616209	-3.710482	-3.297799
SYH_GSYH	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-1.973523	0.5779	-4.532598	-3.673616	-3.277364
Birinci Fark					
SYH_GSYH	İstatistik	Olasılık	%1 k.d.	%5 k.d.	%10 k.d.
ADF	-3.796355	0.0414	-4.571559	-3.690814	-3.286909

Birim kök testi yapılan zaman serisinin durağanlığı test edilmektedir. Anlamlılık düzeyinde bulunan kritik değerlerine bakılır ve birim kök içerisinde hesaplanan t-istatistik değeri ile karşılaştırılır. Kritik değer, t-istatistik değerinden büyük olursa H_0 hipotezi reddedilir ve durağanlık kabul edilir. Durağanlık kabul edilemiyorsa birinci fark alınır ve aynı şekilde tekrar hipotez testi yapılır (Öztürk, Eren ve Oral, 2021: 168). Birim kök testi ilk yapıldığında ham haliyledir ve seri durağan çıkmazsa birinci farkına gidilir. Birinci fark ise; logaritmik dönüşüm olup seriyi durağan hale getirme amacını taşımaktadır (Topaloğlu ve Ege, 2020: 1378). Birim kök analizinde sınanan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : Birim kök vardır (Durağan Değildir).

H_1 : Birim kök yoktur (Durağandır).

Çalışmada yapılan ADF birim kök testi, 0.05 anlamlılık düzeyinde gerçekleştirilmiştir. YO için yapılan ADF testi sonucu 0.05 anlamlılık düzeyi değeri (-3,67) ve t-istatistik değeri (-1,39) hesaplanmıştır. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilememiş ve seri durağan hale gelememiştir. Değişkeni durağan yapmak için birinci farkı alınmış ve anlamlılık düzeyine ait değeri (-3,69) ile (-4,12) olan t-istatistik değerinden büyük olmuş ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Böylece YO birinci farkı alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. Diğer değişkenler için de birim kökün birinci farkı alındıktan sonra H_0 hipotezi reddedilmekte ve seri durağan hale gelmektedir.

Zaman serisi analizinde birim kök testi yapılırken seri durağan olmamış ve birinci farkı alındıktan sonra durağan olmuştur. Durağan hale gelen seride eşbütünleşme ve nedenselliği test etmek mümkün olmuştur.

Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testi

Trend testi sonucu trend içeren ve durağanlığı sağlanan serilerde yapılan işlemler, eşbütünleşme serileri olarak isimlendirilebilir. İki veya ikiden daha fazla değişkende birim kök testi yapılırken birinci fark alındıktan sonra durağanlık yakalanıyor ise eşbütünleşme için kullanılan yöntem Johansen-Juselius Eşbütünleşme testidir (Öztürk, Eren ve Oral 2021: 169). Değişkenlere ait eşbütünleşme testi Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8. Johansen-Juselius Eşbütünleşme Test Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Yok	0.906792	97.18299	63.87610	0.0000
En Fazla 1	0.864592	54.47035	42.91525	0.0024
En Fazla 2	0.484077	18.48002	25.87211	0.3126
En Fazla 3	0.305714	6.567674	12.51798	0.3918

Çalışmada, yoksulluk oranı ile bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Eşbütünleşme testinde trace test istatistiği anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olması modeldeki serilerin eşbütünleşik olduğu anlamına gelmektedir (Öztürk, Eren ve Oral 2021: 171). Eşbütünleşme testi için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : Eşbütünleşme ilişkisi yok.

H_1 : Eşbütünleşme ilişkisi var.

Çalışmada yapılan eşbütünleşme testi sonucuna göre; olasılık değeri, 0.05 kritik değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir ve eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu kabul edilir. En fazla 1 tane eşbütünleşme vektörünün var olduğu (0.0024) yani uzun dönemli ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir (Yeşilkaya, 2022: 114). Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi sonucunda YO ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir.

Nedensellik Testi

Durağan halde olan zaman serisinde değişkenlerin değerlerinin tahmin edilmesinde kullanılmak üzere Granger tarafından nedensellik testi geliştirilmiştir. Y değişkeni tahmin edilirken X değişkeninin geçmiş değerleri ele alındığındaki sonuç, alınmadığındaki sonuçtan daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedeni olmaktadır. Granger nedeni ise; $X \Rightarrow Y$ şeklinde gösterilmektedir (Erdoğan ve Gürbüz, 2014: 84; Topaloğlu ve Ege, 2020: 1385).

Granger nedensellik testinden başka Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi de mevcuttur. Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi zaman serisi analizinde değişkenlerin farklı seviyede durağanlaşması, eşbütünleşme ilişkisinin olmaması gibi nedenlerin etkilemediği bir nedensellik testidir. Değişkenler arasında nedensellik durumunun varlığını ölçmek ve nedensellik var ise yönünü belirlemek amacıyla Toda ve Yamamoto tarafından geliştirilmiştir (Aytekin, 2022: 25-27). Çalışmada uygulanan Granger nedensellik testi ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 9'da gösterilmektedir. Granger nedensellik testinde ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testinde aynı yönlü nedensellik sonucu elde edilmektedir. Çalışmada Toda&Yamamoto Granger nedensellik testinin yapılmasının amacı; Granger nedensellik testi ile aynı sonucu vermesi ve Granger nedensellik testi sonucunu desteklemektir.

Tablo 9. Nedensellik Testi

Standart Granger Nedensellik Testi					
Nedensellik	Wald	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Lag	Frekans
YO=>SYH	4.785	0.029	0.040	1	3.00
SYH=>YO	1.140	0.286	0.330	1	3.00
Toda&YamamotoGranger Nedensellik Testi					
Nedensellik	Wald	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Lag	Frekans
YO=>SYH	4.765	0.029	0.074	1	3.00
SYH=>YO	0.131	0.718	0.726	1	3.00
H ₀ : Granger nedeni değildir. H ₁ : Granger nedenidir.					
Standart Granger Nedensellik Testi					
Nedensellik	Wald	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Lag	Frekans
YO=>SYK	7.250	0.007	0.018	1	3.00
SYK=>YO	0.019	0.890	0.906	1	3.00
Toda&YamamotoGranger Nedensellik Testi					
Nedensellik	Wald	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Lag	Frekans
YO=>SYK	4.371	0.037	0.050	1	3.00
SYK=>YO	1.128	0.288	0.320	1	3.00
H ₀ : Granger nedeni değildir. H ₁ : Granger nedenidir.					
Standart Granger Nedensellik Testi					
Nedensellik	Wald	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Lag	Frekans
YO=>SYH_GSYH	2.756	0.097	0.097	1	3.00
SYH_GSYH=>YO	9.508	0.002	0.013	1	3.00
Toda&Yamamoto Granger Nedensellik Testi					
Nedensellik	Wald	Asimptotik Olasılık	Bootstrap Olasılık	Lag	Frekans
YO=>SYH_GSYH	1.823	0.177	0.233	1	3.00
SYH_GSYH=>YO	9.115	0.003	0.017	1	3.00
H ₀ : Granger nedeni değildir. H ₁ : Granger nedenidir.					

Zaman serisi analizinde uygulanan nedensellik testinde Asimptotik olasılık ve Bootstrap olasılık değerleri mevcuttur. Bu olasılık değerleri analiz yapılan değişkenlerde kullanılan zaman boyutunun darlığına ve genişliğine göre değişmektedir. Çalışmada yapılan analizde Asimptotik olasılık değeri baz alınmıştır. Hipotezin kabul edilip edilmeyeceği ise olasılık değerinin 0.05'ten küçük veya büyük olmasına göre belirlenecektir (Topaloğlu ve Ege, 2020: 1386).

Tablo 9'daki YO ve SYH arasındaki nedensellik ilişkisini incelendiğinde;

Granger nedensellik testinde, $YO \Rightarrow SYH$ asimptotik olasılık değeri 0.029, $SYH \Rightarrow YO$ asimptotik olasılık değeri 0.286 ile sonuçlanmıştır. Olasılık değerleri 0.05 ile değerlendirildiğinde; $SYH \Rightarrow YO$ için H_0 hipotezi reddedilememiştir ve nedenselliğin olmadığı görülmektedir. $YO \Rightarrow SYH$ için H_0 hipotezi reddedilmiş ve $YO \Rightarrow SYH$ arasında YO'dan SYH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi incelendiğinde, $YO \Rightarrow SYH$ asimptotik olasılık değeri 0.029, $SYH \Rightarrow YO$ asimptotik olasılık değeri 0.718 olarak bulunmuştur. Olasılık değerleri 0.05 ile değerlendirildiğinde; $SYH \Rightarrow YO$ için H_0 hipotezi reddedilememiş ve nedenselliğin olmadığı görülmektedir. $YO \Rightarrow SYH$ için H_0 hipotezi reddedilmiş ve $YO \Rightarrow SYH$ arasında YO'dan SYH'ye tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.

Yoksulluk oranından sosyal yardım harcamasına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisiyle, yoksulluk oranındaki değişimin, sosyal yardım harcaması için kullanılan kaynağı etkilemekte olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani yoksulluğun artmasından dolayı sosyal yardım harcaması artar veya yoksulluğun azalmasından kaynaklı sosyal yardım harcaması azalabilir. Sosyal yardım harcamasından yoksulluk oranına doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı için sosyal yardım harcamasında meydana gelen değişimin sadece yoksulluk oranından kaynaklanmadığı ifade edilir.

Tablo 9'daki YO ve SYK arasındaki nedensellik ilişkisini incelendiğinde;

Granger nedensellik testinde, $YO \Rightarrow SYK$ asimptotik olasılık değeri 0.007, $SYK \Rightarrow YO$ asimptotik olasılık değeri 0.890 ile sonuçlanmıştır. Olasılık değerleri 0.05 ile değerlendirildiğinde; $SYK \Rightarrow YO$ için H_0 hipotezi reddedilememiş ve nedenselliğin olmadığı görülmektedir. $YO \Rightarrow SYK$ için H_0 hipotezi reddedilmiş ve $YO \Rightarrow SYK$ arasında YO'dan SYK'ye doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi incelendiğinde, $YO \Rightarrow SYK$ asimptotik olasılık değeri 0.037, SYK

=>YO asimptotik olasılık değeri 0.288 ile sonuçlanmıştır. Olasılık değerleri 0.05 ile değerlendirildiğinde; SYK =>YO için H_0 hipotezi reddedilememiş ve nedenselliğin olmadığı görülmektedir. YO =>SYK için H_0 hipotezi reddedilmiş ve YO =>SYK arasında YO'dan SYK'ye doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur.

Yoksulluk oranından sosyal yardımdan yararlanan hane sayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, yoksulluk oranındaki değişimin, sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı için kullanılan kaynağı etkilediğini ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluğun artmasından dolayı sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı artar veya yoksulluğun azalmasından dolayı sosyal yardımdan yararlanan hane sayısı azalabilir. Sosyal yardımdan yararlanan hane sayısından yoksulluk oranına doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı için sosyal yardımdan yararlanan hane sayısındaki değişimin nedeni sadece yoksulluk oranından kaynaklanmamaktadır. Sosyal yardımdan yararlanan hane sayısındaki artış veya azalışın bir diğer nedeni de klientalist sistem olabilir. Bir insan hakkı olan sosyal yardım, yardım alan kişinin çaresizlik sonucu boyun eğdiği, yöneten kişinin yardımı sunma şekli ile yönetenin kendisine fayda sağlamayı amaçladığı yapıya dönüşebilir. Sosyal yardımlar, belli kural çerçevesinde yürütülmelidir. Kural dışına çıkılması durumunda sosyal yardım harcaması gerçekleşmekte fakat adil bir sosyal yardım gerçekleşmemektedir (Metin, 2011: 183; Yuvalı, 2018: 399).

Tablo 9'daki YO ve SYH_GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini incelendiğinde;

Granger nedensellik testinde, YO=>SYH_GSYH asimptotik olasılık değeri 0.097, SYH_GSYH => YO asimptotik olasılık değeri 0.002 ile sonuçlanmıştır. Olasılık değerleri 0.05 ile değerlendirildiğinde; YO=>SYH_GSYH için H_0 hipotezi reddedilememiş ve nedenselliğin olmadığı görülmektedir. SYH_GSYH => YO için H_0 hipotezi reddedilmiş ve SYH_GSYH => YO arasında SYH_GSYH'dan YO'ya doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi incelendiğinde, YO=>SYH_GSYH olasılık değeri 0.177, SYH_GSYH => YO asimptotik olasılık değeri 0.003 ile sonuçlanmıştır. Olasılık değerleri 0.05 ile değerlendirildiğinde; YO=>SYH_GSYH için H_0 hipotezi reddedilememiş ve nedenselliğin olmadığı görülmektedir. SYH_GSYH => YO için H_0 hipotezi reddedilmiş ve SYH_GSYH => YO arasında SYH_GSYH'den YO'ya doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Yani, milli gelir içerisinde sosyal yardım harcamasına ayrılan paydaki artış yoksulluktaki artışın, azalış yoksulluktaki azalışın Granger nedenidir şeklinde yorumlanabilir.

Milli gelir içindeki sosyal yardım harcamasından yoksulluk oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Milli gelir içerisinde sosyal yardıma yönelik yapılan harcama yoksulluk oranını etkilemektedir. Milli gelir artıyor olsa bile sosyal yardım harcama oranı da aynı şekilde artış göstermezse yoksulluk oranının artışına sebep olabilir. Önemli olan sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payının, milli gelir oranının artışından daha az olmamasıdır. Sosyal yardım harcaması için milli gelir içerisinde ayrılan payın milli gelir artış oranı ile yakın seyirde olması, yoksulluk oranını etkilemektedir. Yoksulluk oranından sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payına doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığından yoksulluk oranındaki artışın veya azalışın nedeni sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payı olmayabilir. Ya da yoksulluk oranındaki değişim sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payındaki değişimden etkilenmemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kişinin yaşamını sürdürebilmesi için yeterli kaynağa sahip olamaması yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk sorunu ile mücadele etmeye yönelik çözüm arayışları ve mücadele yöntemleri, yaşanan döneme göre farklılık gösterse de temel amaç kişiyi muhtaçlık durumundan kurtarmaktır. Yoksullukla mücadele tarihsel süreç içinde ilk zamanlar hayırseverlik ve aile çatısında yürütülmekte iken zamanla hayırseverlik ve aile katkısının belli bir noktaya kadar soruna çözüm olduğu görülmüş ve sorunun çözümünde devletin sorumluluk alması gerektiği öne çıkmıştır. Ortaya çıkan bu durumla hayırseverlik anlayışı ve aile katkısıyla gerçekleşen yardımlar zamanla yasal bir zemine oturtulmuş ve devlet kontrolünde gerçekleşmiştir.

Bir ülkedeki yoksulluk oranı ile gelirin adil dağılımı ülkenin refah seviyesini ortaya koyan en önemli ölçütlerdendir. Özellikle yoksulluğu ciddi bir sorun haline getiren nedenlerin başında yer alan gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, hem ülkede adil gelir dağılımı sağlamakta hem de yoksulluğun etkisini azaltmaktadır. Adil olmayan bir gelir dağılımı, yoksulluğun artış veya azalış göstermesi ile yakından ilgilidir. Bu durumda devletin yapacağı müdahaleler yoksulluk sorununun çözümlenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Sosyal yardımların hayırseverlik düşüncesi ile yapılması durumunda yetersiz kaldığı anlaşıldığında kurumlar oluşmaya başlamıştır. Kurumların amacı ülkedeki muhtaç kişilerin muhtaçlık durumunu azaltmak ve süreç içinde bu sorunu ortadan kaldırarak ülkeyi yaşanılabilir bir refah seviyesine

getirmektedir. Atılan bu adımlarla refah devleti anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. 24 Ocak 1980 sonrasında neoliberal politikaların etkisi ile Türkiye'de yoksulluk önemli bir soruna dönüşmüştür. Yapısal uyum sürecinin etkisi ile özelleştirmenin artması, serbest piyasa düşüncesi ve vasıfsız insanların işsiz kalması, ücretlerin düşüş göstermesine rağmen insanların çalışmaya mecbur kaldıkları dönemdir. Serbest piyasa düşüncesi ile uygulanan yeni ekonomi politikaları muhtaçlığın artmasına ve sosyal yardımlarla yaşamın sürdürülmesine neden olmuştur. Küreselleşmenin de etkisiyle yoksulluk sorunu hem sosyal yardımların yapılmasının sebebi hem de sosyal yardım almanın sonucudur.

Yoksullukla mücadelede sosyal yardımların kullanılmasındaki amaç sosyal adaleti sağlamaktır. Sosyal adaleti sağlamak için yapılan sosyal yardımlar genellikle vergilerden, ceza gelirlerinden, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) gelirinden, şans oyunlarının payından ve bağıştan gelen gelirler ile finanse edilmekte ve yardımlar devlet aktörleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Uygulanacak olan sosyal yardım politikasını belirlemede yoksulluk sınırı ve yoksulluğun nedeni önem taşımaktadır.

Kişileri içinde bulunduğu yoksulluk durumundan çıkarmak için devletin uyguladığı politikalar mevcuttur. Devletin uyguladığı sosyal politikalarda yer alan sosyal güvenlik, sosyal korumayı da içeren, kişileri risklere karşı koruyan sosyal adaletin sağlanmasını amaçlayan sistemdir. Tüm vatandaşları risklere karşı koruyan sosyal güvenliğin yöntemi primli ve primsiz rejim şeklindedir. Primli rejim, yararlanan kişinin katkısı ile sağlanırken primsiz rejim yararlananın katkısı olmadan gerçekleştirilmektedir. Primli rejim sosyal sigortalar, primsiz rejim sosyal yardım ve sosyal hizmet olarak sunulur. Yoksullukla mücadelede muhtaç olan kişinin risklere karşı korunması, muhtaçlık durumundan dolayı dışlanmasının önüne geçilmesi için sosyal yardım uygulanmaktadır.

Çağımızda da hala önemli bir sorun olan yoksullukla mücadelenin önemle incelendiği analiz çalışmasında yoksulluk oranı ile sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan kişi sayısı ve sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payının uzun vadeli ilişkisi zaman serisi ile sonuçlandırılmıştır. Tüm değişkenlere ait veriler 2002-2021 yılları arasında incelenmiştir. Yoksulluk oranı ile sosyal yardım harcaması, sosyal yardımdan yararlanan kişi sayısı ve sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payı arasındaki ilişkiyi incelemek için nedensellik testi uygulanmıştır.

Çalışmada yapılan Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi ile yoksulluk oranı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucu

elde edilmiştir. Çalışmada yapılan eşbütünleşme analizi sonucuna göre olasılık değeri 0.05'ten küçük çıkmış ve H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilmiştir.

Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edildikten sonra nedensellik durumunu incelemek için Granger nedensellik testi ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Granger ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testleri sonucunda, $SYH \Rightarrow YO$ için nedenselliğin olmadığı ve $YO \Rightarrow SYH$ için tek yönlü bir nedensellik olduğu ortaya konulmuştur. Yoksulluk oranından sosyal yardım harcamasına doğru uzun dönemli tek taraflı ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan analizle öne çıkan sonuç, yoksulluk oranında gerçekleşen artış ve azalışların sosyal yardım harcamasında meydana gelebilecek değişimleri etkileyebileceği yönündedir.

Granger ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testinde, $SYK \Rightarrow YO$ için nedenselliğin olmadığı görülmektedir. $YO \Rightarrow SYK$ için tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Yoksulluk oranından sosyal yardımdan yaralan hane sayısına doğru uzun dönemli tek taraflı ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan analizle elde edilen sonuç yoksulluk oranında gerçekleşen artışın sosyal yardımdan yararlanan hane sayısını arttıracığı ya da yoksulluk oranındaki azalışın sosyal yardımdan yararlanan hane sayısını azaltacağı, şeklindedir.

Granger ve Toda&Yamamoto Granger nedensellik testine göre, $YO \Rightarrow SYH\_GSYH$ için nedenselliğin olmadığı görülmektedir. $SYH\_GSYH \Rightarrow YO$ için tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Sosyal yardım harcamasının milli gelir içindeki payından yoksulluk oranına doğru uzun dönemli tek taraflı ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Bağımsız değişken olan sosyal yardım harcaması ve sosyal yardımdan yararlanan hane sayısının bağımlı değişken olan yoksulluk oranının ilişkisi ile bağımsız değişken olan milli gelir içerisinde sosyal yardım harcamasının bağımlı değişken olan yoksulluk oranı ile ilişkisi çalışmayı farklı sonuca götürmektedir. Yoksulluk oranı, sosyal yardım harcaması ve sosyal yardımdan yararlanan hane sayısının Granger nedeni iken milli gelir içerisinde sosyal yardım harcamasının Granger nedeni yoksulluk oranı çıkmıştır. Bu doğrultuda görülüyor ki sosyal yardım miktarı ya da sosyal yardımdan yararlanan hane sayısından ziyade milli gelir içerisinde sosyal yardıma ayrılan payın yoksullukla mücadelede daha etkili sonuçlar vereceği yönünde bir sonuca ulaşılmaktadır.

Sosyal yardım harcamasının milli gelir içerisindeki payı ile yoksulluk oranı arasındaki ilişki incelendiğinde, milli gelir içerisinde sosyal yardım harcamasına ayrılan payın artması, yoksulluk oranında azalışın yaşanmasına veya milli gelir içerisindeki sosyal yardıma ayrılan payın azalması yoksulluk oranında artışın yaşanmasına neden olabilmektedir. Sosyal yardım için milli gelirden ayrılan payın, milli gelir oranının artış seviyesinde veya daha üstünde bir seviyede olmasıyla yeterli düzeyde yoksul kişiye yardım edilebileceğini ve yapılan bu müdahaleler ile yoksulluk oranında azalma görülebileceğini söylemek mümkündür.

Bu bağlamda yoksulluk sorunu ile mücadelede gelirin adil dağılımı önceliklidir. Gelirin adil dağılımı kişileri insan onuruna yakışır ve yaşanılabilir bir refah seviyesine taşıırken, aynı zamanda ülkedeki yoksulluk oranının azalmasına da katkı sağlamaktadır. Yoksulluk oranındaki değişim sosyal yardım harcamasını ve sosyal yardımdan yararlanan hane halkı sayısını da etkilemektedir. Yoksulluk oranının düşmesi sosyal yardım harcamasına ayrılan payı azaltırken sosyal yardımlardan yararlanan hane halkı sayısını da aynı biçimde azaltmaktadır.

Extended Summary

Research Problem

The aim of this study is to reveal whether the social aid expenditures made by social aid institutions are effective for struggling with poverty. For this purpose, it is the subject of the problem to examine how the poverty interacts with the social aid expenditure, the number of households benefiting from social aid and the share of social aid expenditure in national income, and how the variables affect the poverty rate.

Research Questions

The research questions determined in line with the purpose of the study are as follows: Is there a long-term relationship between poverty rate and social assistance expenditure? Is there a long-term relationship between poverty rate and the number of households benefiting from social assistance? Is there a long-term relationship between the poverty rate and the share of social assistance expenditures in national income? Are the poverty rate and social assistance expenditure mutually and one directionally related?

Literature Review

Sarısoy ve Koç (2010), draw attention to the high rate of poverty in Turkey

and the importance of fighting against poverty in their study. The authors stated that public social transfer expenditures used in the fight against poverty are effective in some segments and not effective in others. They also stated that the current poverty rate in Turkey is high in the segments where social transfer expenditures are not observed to be effective. With the executed regression analysis they concluded that social transfer expenditures reduce the poverty rate in general in Turkey. Özdemir ve İnce (2021), measure the impact of in-kind and cash aids on poverty in fighting against poverty in their study. As a result of panel data analysis, two way directional relationship has emerged on social assistance expenditures and poverty. In other words, as the poverty rate increases, social aid expenditures decrease, while social aid expenditures increase, poverty rate decrease.

Methodology

In the study, time series analysis was conducted in order to reveal the relationship between the poverty rate and social assistance expenditure, the number of households benefiting from social assistance and the share of social assistance expenditure in national income. Gauss 21 ve Eviews 12 package programs were used for these analyses. Prior to start time series analysis, the data were transformed by taking logarithm of the expenditures and the number of households in order to standardize the data.

Results and Conclusions

In the study the effectiveness of social assistance institutions in struggling with poverty was examined. Aid expenditures made within the body of social institutions, the number of households benefiting from the aid and the relationship between the share of these aids in national income and the poverty rate were examined. There was a one-way casual relationship between the poverty rate and the social assistance expenditure, between poverty rate and the number of households benefiting from social assistance. As a result of the study, it was revealed that the change in the poverty rate affected the social assistance expenditures and the number of households benefiting from social assistance. There is a one-way causality relationship between the share of social aid expenditure in national income and the poverty rate. According to this result, it can be said that the change in the share allocated to social aid expenditure in national income is the reason for the change in the poverty rate.

Beyan

“Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Kurumlarının Etkinliği” başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması ve çalışmanın yazarları arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmaya katkıları eşit orandadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Ş. G. (2022). “2005 Yılı Sonrası Türkiye’de Yoksulluk Üzerine Bir Değerlendirme”, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 9(1), 72-86.
- Alcock, P. (1997) *Defining poverty*. In *Understanding Poverty*, London: Palgrave.
- Ak, R., Türk, A. ve Bingül, B. (2018) *Yoksulluğun Ölçülmesi*. Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla, Gökçe Cerev ve Bora Yenihan (Ed.), 1. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık.15-36.
- Arpacıoğlu Ö. ve Yıldırım M. (2011)“Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 60-76.
- ASHB, <https://www.aile.gov.tr/chgm/uygulamalar/sosyal-ve-ekonomik-destek-hizmeti/>, E.T. 11.03.2022.
- ASPB, (2017) *Türkiye’nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi*, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Atatanır, H. (2019) *Sivil Toplum, Sosyal Yardım ve Hak Temelli Yaklaşım*, 2. Baskı, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Atkinson, A. B. (1998) *Social Exclusion, Poverty and Unemployment*, in *exclusion, employment and opprtunity*, Editors: A. B. Atkinson and John Hills, Cen-ter for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, ss. 1-20.
- Aydın, A. (2021) “Türkiye’de Bölgelere Göre Yoksulluk Oranlarının Sorgulayıcı Veri Çözümlemesi Teknikleri İle Analizi”, *Econharran*, 5(7), 184-220.
- Aytekin, İ. (2022)“Türkiye’de Karayolu ve Demiryolu Ulaştırma Hizmetleri ile Kalkınma Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 6 (1), 17-35.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. ve Demir, Ç. (2010)“Türkiye’de Yoksulluğun Boyutuna İlişkin Ekonometrik Analizler”, *Business and Economics Research Journal*, 21-32.
- Bahçecitapar, M. ve Aktaş, S. (2017)“Çoklu Doğrusal Bağlantı Durumunda Doğrusal Karma Modelin Kullanımı ve Bir Uygulama”, *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 21 (6), 1349-1359.
- Beşel, C. ve Tanır Kayıkcı, E. (2016)“Meteorolojik Verilerin Zaman Serisi ve Tanımlayıcı İstatistikler ile Yorumlanması; Karadeniz Bölgesi Örneği”, *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 13-14 Ekim 2016, 50-69.

- Brinkerhoff, D. W. and Goldsmith, A. A., (2003)“How Citizens Participate in Macroeconomic Policy: International Experience and Implications For Poverty Reduction”,*World Development*, 31(4), 685-701.
- Buğra, A. (2018) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. 9. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2014). “Sosyal Harcamaların Yoksulluk Üzerine Etkileri: Ampirik Bir İnceleme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 127-138.
- Çimen, H. (2021) “Dünyayı Sarsan Pandemi (Covid-19) Sürecinde Türkiye’de Sosyal Yardımların Önemini Yeniden Düşünmek”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15-38.
- Daşlı, Y. (2018) “Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, 525-542.
- Demir, Y. (2021) “Ticari Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi: D-8 Ülkeleri için Panel Eş Bütünleşme Analizi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(2), 325-337.
- Dikmen, N. (2022)“Türkiye’de Nüfus Artışı ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 51, 473-485.
- Ensari, S. (2010)“TUIİK’in Yoksulluk Analizleri Üzerine”, *Güncel. Sayı: 87*, 9-15.
- Erdogan, S. ve Gürbüz, S. (2014)“Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 32, 79-87.
- Erikli, S. (2016)“Genç Yoksulluğunun Temel Belirleyicileri: Eğitim ve Düzgün İş”,*Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18/1, 283-302.
- Eroğlu, N., Altaş, D., Turgut, Ü. N. ve Ulu, M. İ. (2017)“OECD Ülkelerinde Sosyal Yardım Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: Panel Veri Analizi”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 335-354.
- George, V. (2004) *Globalization and Poverty, Global Social Problems*, Vic George and Robert M. Page(Ed), Polity Ptes, London.
- Gündoğan, N. (2008)“Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele”, *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, 42–56.

- ILO. (2018) “Rapport Mondial sur Les Salaires 2018/19”, Quelles Sont Les Causes des Écarts Salariaux Entre Hommes et Femmes? Geneva, International LabourOffice.
- İncedal, S. (2013)“Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Müdahale Politikaları ve Mücadele Araçları”, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Jolliffe, D.M. and Prydz, E.B. (2016)“Estimating International Poverty Lines From Comparable National Thresholds”,The Journal of Economic Inequality. 14(2). 185-198.
- Machin S. and McNally S. (2006)Education and child poverty, York: A literature Review, Joseph Rowntree Foundation.
- Metin, O. (2011)“Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, Çalışma ve Toplum, 179-200.
- Mevzuat, 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (1976),
- Mohan, B. (2011) Development, Poverty of Culture, and Social Policy. New York: Palgrave Macmillan..
- Özaydın, M. M., ve Yeşilkaya, F. (2020) “Sosyal Yardım İstihdam İlişkisinin Belirlenmesi: Refah Rejimleri İçin Bir Panel Veri Analizi”, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(46), 161-196.
- Özdemir, A., ve İnce, G. D. (2021) “OECD Ülkelerinde Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerine Etkisi”, Çalışma ve Toplum, 4, 2633-2658.
- Özsoy, D. ve Karataş, K. (2020)“Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Sosyal Yardımlar”, 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 219-236.
- Öztürk, T., Eren, Ö. ve Oral, H.O. (2021)“Türkiye’de İş Kazaları ve Makroekonomik Faktörlerin İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”, Academic Platform Journal of Engineering and Science, 9-1, 166-173.
- Polat, M. A. (2020)“Sosyal Amaçlı Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: Oecd Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi”, Business&Management Studies: An International Journal, 4, 764-796.
- Sarısoy, İ. ve Koç, S. (2010) “Türkiye’de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi”, Maliye Dergisi, 158, 326-348.
- Sen, A. (2000)Development as Freedom. Anchor Books, New York.
- Seyyar, A. (2003) “Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele”, Yoksulluk, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları.
- Şahin, H. (2007) Türkiye Ekonomisi, 9. Baskı, Bursa: Ezgi Yayınları.

- Şenses, F. (2001) Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001) “Principal components and factor analysis”. In B. G. Tabachnick, & L. S. Fidell (Eds.), Using multivariate statistics (pp. 582-652). Allyn & Bacon. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-3285-6_19.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2014) 2013 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2015) 2014 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2016) 2015 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2017) 2016 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019) 2018 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020) 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021) 2020 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022) 2021 Yılı Faaliyet Raporu. Ankara.
- Taşcı, F. (2008) “Türkiye'nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz”, In Journal of Social Policy Conferences, 127-149.
- Temiz, H.E. (2008) “Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri”, Çalışma ve Toplum, 61-100.
- Topaloğlu, E.E. ve Ege, İ. (2020)“Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ile Borsa İstanbul 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Kısa ve Uzun Dönemli Zaman Serisi Analizleri”, İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(2), 1373-1393.
- TÜSİAD (2000) Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk-Avrupa Birliği İle Karşılaştırma.Yayın No. TÜSİAD-T/2000– 12/295, İstanbul: TUSİAD Yayınları.
- UNDP, (2022) New Threats To Human Security In The Antropocene Demanding Greater Solidarity. 2022 Special Report. New York.
- Warr, P. (2006)“Poverty and Growth In Southeast Asia”, Asea Economic Bulletin, No: 23/3, 279-302.

- World Bank Institute, (2009) Introduction to Poverty Analysis, Poverty Manual, All, JH Revision of August 8.
- World Bank, (2022) Revisiting Targeting In Social Assistance: A New Look At Old Dilemmas, Grosh, M., Leite, P., Wai-Poi, M., & Tesliuc, E. (Eds.). (2022). World Bank Publications.
- Yaşar, S. ve Taşar, M.O. (2019) “Kavramsal Olarak Yoksulluk ve Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikalarının Etkileri”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 19, Sayı 38, 118-144.
- Yeşilkaya, F. (2022) “İşgücü Piyasası Açısından Yaş Bağımlılığı İle İstihdam İlişkisi: Refah Rejimleri Bağlamında Bir Karşılaştırma”, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi.
- Yıldırım, S. (2018) Yoksulluk Nedenleri, Editörler Gökçe Cerev ve Bora Yenihan. Yoksulluk: Farklı Boyutlarıyla içinde (ss. 99-113). (1. bs.). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Yuvalı, E. (2018) “Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 135, 383-404.
- Yüksel Arabacı, R. (2019). “Dünya Bankasının Yeni Uluslararası Yoksulluk Sınırları ve Küresel Yoksulluğun Yeniden Değerlendirilmesi”. Sosyal Güvenlik Dergisi, Haziran, Sayı 1, 123-140.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=17049&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>(14.04.2022.)